

Kodály és Balázs Béla barátsága

A FIATAL KODÁLY BALÁZS BÉLA NAPLÓJÁBAN

Balázs Béla legnagyobb terjedelmű, de sajnos csak töredékeiben kiadott irodalmi alkotása: öt évtizeden át vezetett naplója. Ennek 21 kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található, a Balázs Béla-hagyaték egyik jelentős részeként. Benne a 20. századi magyar és európai kultúra számos nagyságának páratlan írói erővel megelevenített alakja, azok életének és működésének több ismeretlen fejezete van megörökítve. Közülük is talán nemcsak terjedelmre, de a baráti hangnemet illetően is Kodály Zoltán kerül a legszebb megvilágításba.

Balázs Béla és Kodály Zoltán 1901—1905-ig együtt lakott a budapesti Eötvös-kollégiumban. Kodály egyidejűleg végezte a Zeneakadémiát. Balázs Béla, aki diákkorában szülővárosába, Szegedre tért vissza, a magyar nép szociális állapota és szellemi kincsei iránti különlegesen korai érdeklődése miatt valóságosan megérdemli „az első magyar falukutató” nevet. Már diákkorában, 1899-ben először, sorra járta a Magyar Alföld vidékeit, és ismerkedett népével, szokásaival, szellemi néprajzával. Kodály és Bartók 1905—1906-os első, Szeged környéki népdalgyűjtése Kodály szünetidőben barátjánál Szegeden tett első látogatása nyomán keletkezett. 1906-ban Balázs Béla ösztöndíjjal Berlinbe ment filozófiai tanulmányokat végezni, de ösztöndíját megfeleltette, hogy barátja, Kodály is vele együtt tanulhasson Berlinben, majd Párizsban. Balázs Béla naplójának berlini és párizsi fejezetei mindkettőjük, de különösen Kodály életrajzának eddig ismeretlen vagy csak hézagosan tudott adatait tárja elénk. Berlinben nemcsak a két nagy szellemtörténész professzorral, Simmellel és Gruithuisennel ismerkedtek meg, sőt, járnak szemináriumaikba, hanem az 1905-i orosz forradalom oda menekült orosz és lengyel emigránsaival is. Részben velük mennek tovább Párizsba. Kodállal együtt járják a francia fővárost és múzeumait. Balázs eleven leírásai az ott található műkincsek rájuk tett benyomásairól Kodály érdeklődésére és ízlésére is új fényt vetnek.

Balázs Bélának a fiatal Kodályról írt külön kis kötetre rúgó naplójegyzeteiből itt számos fontos kijelentést és életrajzi adatot tartalmazó részletet közlünk. De vannak a Kodály-fejezeteknek olyan ifjúkori élményeket leíró részletei, amelyek közzététele ma még sem magyar, sem idegen nyelven nem kívánatos.

Az Eötvös-kollégium századeleji éveinek története még nincs hitelesen megírva. A Gombocz Zoltánról szóló irodalom, különösen Bóka László esszéje, valamint Laczkó Géza Királyhágó című regénye általában egy nagy baráti társaságot sorol föl, mint amely rendszeresen és állandóan a budai hegyekre tett kirándulásokon mutatta meg oroszlánkörmeit. Feltűnő, hogy Balázs Béla naplójában szó sincs a Négyesy-szemináriumról, ahova, úgy látszik, sem Balázs, sem Kodály nem járt. (Tény, hogy Babitsot Baláznak Juhász Gyula mutatta be, Szegeden.) Ugyancsak hiányzik a naplóból a regényes visszaemlékezésekben felsorolt föltételezett baráti társaság együttes akcióinak említése is. Balázs és Kodály két kolleginával „kvartettet” alkotva valóban gyakran járt közös kirándulásokra, sőt a két férfi külön is.

Ezek a kirándulások főként Balázs Béla részéről bőséges elvi okfejtésekre adtak alkalmat — Kodály szűkszavúsága már ekkor is megnyilvánult. A kirándulások egy esetben (a Dobogókőről Visegrádra jövet) az akkori idők erkölcsének megfelelő aggodalmakra adtak okot; a két kolleginát, vasúti összeköttetés híján, nem tudták idejében szüleikhez a fővárosba visszaszállítani. Ezeknek a kirándulásoknak a handlungját jól tükrözik a naplóból vett következő fejezetek:

1905 április 18. *Tegnap kinn jártam Kodályval (sic!) a budai hegyekben. Nem bírom megközelíteni. Igazán nem tudom már, mihez fogjak. Néha úgy rémlik mintha nem büszke tartózkodás volna az ő hideg zárkózottsága velem szemben, hanem elfogultság.*

Csodálatos, hogy mennyire elfogult és esetlen is bizonyos tekintetben néha, ha valami bizalmasabb dologról van szó. Talán belső világának kifejezőképessége annyira egyirányban, a zeneiben, fejlődött ki, hogy a szóbeli kifejezéstől elszokott. Pedig néha csodálatosan csattanó, sőt festői kifejezése is vannak némely dologra. És gazdag és tartalmas is van annyira, hogy bőven jutna ha kétféle csapon eresztené is meg. Azt mondotta egyszer, hogy nem szereti a szcénákat. Milyen közkeletű kifejezés. És aki alkalmazza a komoly őszinteség, az egyszerű de nemes természetesség bizonyos nimbuszát igyekszik vele magaköré vonni. Tulajdonképpen típusa a filiszteretikának. De hát nagyon gazdag fantáziájú emberek is mondogatják, teszem Kodály. Ezek tévednek. Dehogynem szeretik ők a szép és költői (festői, mondhatnám inkább) szcénákat! Sőt. Romantikus elragadtatással gyönyörködnek bennük, ha olvassák, ha színpadon látják, hát még, ha az eleven életben akadnak egy kedves vagy „megkapó” jelenetre. Szeretik ők nagyon a szép szcénákat, csak szerepelni nem szeretnek bennük, mert lámpalázuk van. Ez a lámpaláz úgy támad, hogy állandónak érzik szcéné közben is, hogy az most szcéné.

1906 május 13. A múlt vasárnap délután kint jártunk Kodályval a Pozsony-hegyen. Akkor láttam ezt. Új levelű, fiatal zöld erdőben jártunk — reá süttött a tavaszi nap. Itt-ott a sugár beereszkedett mélyre, le egész a sötét moháig. Szinte mintha elszakadva a forrásától ide lent eltévedt volna. Óriási sűrű zöld hálóbá megfogott aranyhalak. Ő hívott, pedig mostanában egyáltalában nem törődik velem. Sőt mintha valósággal szándékosan mellőzne, fitymálna — jobban mint a többieket. Már én, úglátszik arra születtem, hogy mások szeretetét nyűgnek, üldözésnek érzem, magam pedig örökké reménytelenül szeressek? — Végzetlenül szerettem pedig — és ő is szeretne.

A fiatal Kodály nagy barátja a bensőséges családi együttléteknek. Erről szól ez a két jegyzet:

1905 nov. 26. Az egyetemet bezárták bizonytalan időre. Ráérek dolgozni...

Múlt vasárnap szintén fent voltunk. Zoltán hirtelen, minden felszólítás nélkül zongorához ült. Aranka a divánon ült, én mellé kuporodtam. Ott volt a két öccse is Arankának, de azokat nem láttam, a szoba másik végébe húzódtak meg valahol. És Zoltán játszott. Barna tapétás, barna parkettás szoba. Sötét, nehéz függönyök, fekete zongora és az egész felett egyenletes puha gázfény. Úgy voltunk ott hárman mint a világtól elvonultan, egy sarokba meghúzódva csendesen, csendesén, csak Zoltán játszott. Arankával lassan egymásra néztünk és ő a Tristan előjátékát játszotta. Mintha egy rejtett helyen gyűltünk volna össze, hogy imádkozzunk, lássuk a mi Istenünket és egyesüljünk vele. Zoltán volt az előimádkozó. Mintha a bennem gomolygó érzéseknek, álmoknak, melyek még sűrűsödtek gondolatokká, alakká, visszhangja lett volna ez a zene. Ez a szent meghittség, ez a művészet! Ami a közönség elé jut, az olyan viszonyban van ehhez, mint az ezrével készített reprodukciók az egyetlen festményhez.

Egyike volt azoknak a kevés óráknak életemben, mikor úgy éreztem, mintha utolértem volna az álmat. Zoltán a saját kompozícióját játszotta, én előttem megjelentek a Ráfáel-dramám legizsőbb színű képei és ott volt közöttünk körülhullámozva a hang és színességétől az én Arankám.

1905 dec. 2. Aranka nevenapja van... Zoltán itt ebédelt. Ebéd után beszélget-

tünk. Elmondtam, ami újságom és tudtul adni valóm volt. Céloztam rá, hogy karácsonykor lejöhetne. Elkerülte szándékosan a témát. Direkt hívni meg nem akartam. Hiszen már olyan gyakran hívtam. Valami megalázót érzek benne. Pedig el kellene jönnie. Azt hiszem minden jobbra fordulna. Mert nem tudunk, nem tudunk összezokni. Pedig úgy igyekeznek bizalmas lenni. Hiába. Még nem értem ezt a mi viszonyunkat.

Ritkán bár, de időnként mégiscsak elvi kijelentéseket is tesz a fiatal Kodály:

Zenéről ritkán esett szó köztünk, de ha igen, Kodálynak mindig volt magvas mondanivalója. Tegnap Strauss Salomejénél hárfákról volt szó. „Van a Nyári estében”? — kérdem. — „Nincs” — feleli Zoltán. „Nem szeretem. Nekem ez nagyon lány hangszer.” Hm. És mégis Pelleas és Mellisande-ot akarod megzenésíteni. Mégis a fehér színt jobban szereted a vörösbarnánál. Mégis a Mellisandek tetszenek a nők közt? És Aranka blúzos képét nem szeretted? Azt hiszem, hogy ez az általános ellentét közöttünk, amire olyan gyakran figyelmeztetted újabban. Ti. bennem ugyanaz az ellentét fordítva van. Nálam a téma keménysége és az anyag látványága, nálad a téma látványága és az anyag keménysége. — Talán ezzel jár együtt az a külső mi-voltom, hogy az ember nem várná tőlem.

Egy helyütt Kodály kételyeket támaszt a magyar népelet dramatizálásának lehetőségére felől:

Magyar művészetről, magyar drámáról beszélünk ezután. A mi nagy feladatunkról. — Nem eléggé gazdag, nem eléggé színes a magyar népelet drámaanyagának — mondja Zoltán. Lehordtam érte. Gazdag, színes élet, események és történetek. Ez a szerencsétlen, régi veszedelmes, művésziellen felfogás! Tudod mik az ebből kinövő drámák? — mondom neki. Viharos éjszaka, villámlás, dörgés, az emberek nem hallanak és nem látnak és megzavarodva nagyon változatosan és színes csoportokba alakulva futnak keresztül-kasul egymáson. Két vagy több ember azután megvadulva, se hallva se látva fejjel fut egymásnak, zúzott fejjel, holtan vagy félholtan rogyik össze. Íme a felfogás szülte dráma! Színes, vázlatos nagy események, történetek drámái. Egyetlenegy, hallod? — Egyetlenegy ember, a pusztában elhagyatva élő, elegendő és bőséges tárgy és anyag az igazi drámának.

Balázs szegedi meghívásának Kodály 1905 tavaszán tett eleget. Húgához, Balázs Hildához több évődő, kedveskedő levele maradt fönt. Kodály viszont Balázst vitte magával szüleikhez, Nagyszombatba. Erről szól ez a fejezet:

1906 aug. 22. Nagyszombatban vagyok Zoltánnál. Beszéltem neki az én titkos, legszentebb álmairól, melyeket még szóvá nem tettem sem beszédben sem írásban. — A nagy magyar kultúráról, melyet meg kell csinálnunk. Amely beugorjon az európai fejlődésbe, hogy vezessen, mint ahogy mindegyik vezetett. Angol, francia, német. Ahogy most a kis norvég beugrott, akikről azelőtt senki se tudott — miért ne a magyar.

A nagy küzdelemről, ezért a kultúráért. A harcról, amit vívni kell minden ellen, ami van. Az ellen a gyalázatos banda ellen, amely csak az éhért és a hiúságáért dolgozik, és ha tisztességes buta, tehetségtelen. Amely prostituálta, jourszórakozássá, szellemeskedéssé buktatta a poézist. Amely tudományban, művészetben pöcegödörre süllyesztette a nívóunkat. — Az újságíróművészet ellen. Beszéltem neki szövetségről, melyet meg kellene csinálni mind azok között a fiatalokban, akik nagyra termettek és nagyra vállalkoztak, akik nem lenni akarnak valamik, hanem csinálni akarnak valamit, akik az ő nagy céljukra, akár matematika, jog, muzsika, építészet, poézis — akármi — az életüket tették fel. És minden egyéb értéket, ha kell, feladnak érte. Akik természetszerűen szívük mélyéből gyűlölik ezt a fölületes, léha klikket, mely tudományunk, művészetünk nyakán ül. — Mint egy titkos társaság szövetkezve — nem hogy egyik a másik munkájába avatkozzék, hanem hogy mindegyik a maga külön céljéért küzdve, se jobbra se balra ne nézve érezze, hogy egy csatasorban halad és a maga feladatán, azon kívül, még egy cél is, mely közös, melyben találkoznánk. A nagy magyar kultúra. Egy vállvetett új „Sturm és Drang”, egy szellemi

forradalom, mely kipusztítsa ezt a szemetet — újságíróművészetet és csepürágó tudományt és friss új, nagy művészetet, nagy tudományt, új nagy kultúrát építsen a helyébe, amivel beléphessen az európai fejlődésbe és ne tartozzék többé az obszkurus Balkánhoz, mely boráról, lováról és jogászai számáról nevezetes csak.

A szövetségről, a szellemi forradalomról és új kultúráról beszéltem neki. A művészet rehabilitálásáról beszéltem. A művészet vallásról, mely azé az új kultúráé legyen. Temploma a hangversenyterem, képtár, vagy a színház. A művészet megváltó hatalmáról. Arról, hogy az emberek jobbak lesznek és társadalmunk friss és egészséges.

Zoltán pedig avval felelt, hogy beszélt az emberek buta nyomorultságáról, az alig található kivételekről. Hogy vesztett ügy minden emberekkel vagy emberekért kezdett tisztességes munka. Belülről kifelé dolgozni, csak magáért a dologért. Fittyet hányni az embereknek. — Amiket beszélsz, gyerekes örültségek. Hallgassak el veled, ha nem akarom örökre nevetségessé tenni magam.

Nekem pedig úgy rémlett, hogy igaza van és úgy rémlik most is. És mégsem tudta a beszédje sem ezt a tudatot kitörölni belőlem.

Balázs Béla 1906 őszén ösztöndíjjal a berlini egyetemre megy, Kodály az ő segítségével jut ki utána. Itt Balázs már összebarátkozott a modern német gondolkodás két nagyságával, ezek: Simmel és Gruithuisen. Kodály, úgy látszik, Diltheyt is hallgathatta, ismerhette, de műveit mindenképpen tanulmányozta. A nagy német szellemtörténész hatalmas összefoglaló tanulmányainak nyoma mindvégig megmaradt tudományos munkásságán, sőt a renaissance-ról és humanizmusról szóló tanulmányai talán még zeneszerzői ihletésének is jelenthettek sugalmazást. Hasonló hatással lehetett rá a renaissance történésze, Gruithuisen is. Berlinben orosz emigránsok társaságába kerültek, tőlük hallhatott Kodály először a modern európai társadalmak égető szociális problémáiról:

Zoltán orosz szomszédnője, egy csinos, fess, tűzrólpattant vig leány, aki füttyö-részeve meséli, hogy három hónappal ezelőtt verték agyon a kozákok a bátyját és, hogy jobban szeret itt lenni mint otthon, mert otthon nagy a lárma, folytonos ágyúzás, lövöldözés — az kellemetlen. — És azután verekedések — vér —, négykézláb mászó sebesültek — jajgatás — a golyó után meggyullad kicsit a ruha és az kellemetlen szagú — szóval az nagyon csúnya ott. Jobb szeret itt lenni, és avval tovább füttyül. Ilyenek is vannak.

Balázs 1906. december 31-én Berlinben fejezte be első drámáját, a Dr. Szélpál Margitot. Zoltán — írja — egész megrészegedett tőle és mikor másodszor olvasta, az asztalt verte. Láttam rajta, hogy meg van lepetve. Megkérdeztem és be is vallotta, hogy nem várta.

Tavasszal Párizsba vonulnak át, hogy három hónapot ott töltsenek. Együtt járják a várost, a múzeumokat, a képtárakat, sőt még mulatókba is be-benéznek. A Kodály-életrajzokban párizsi tevékenységeként föltüntetett könyvtári munka csak rövid epizód lehetett. Balázs naplójának párizsi részletei híven tükrözik a nagy élményt:

1907 ápr. 3-án érkeztünk ide. A lengyelek, Lina és Éva kint voltak a vasúton. Napsugaras reggel érkeztünk ide. Ideát Franciaországban láttuk az első gyümölcs-fákat virágosan. Felmásztunk a Montmartre-ra a Sacré Coeurhoz és megnéztük Párizst. Mint Hannibál az Alpesekről Itáliát. Ízletesebb, de keményebb falat mint Berlin. Házalók, antiquariusok, kecskenyáj. Festők, akik kint az utcán festenek. Az egyik a kocsmája előtt, kékszalagos papucsban, hajós pipával, három széken heverve. Csak a regények folytatása, amiket olvastam, a festményeknek, amiket láttam.

Bejárnuk egész Párizst. Reggeltől estig talpon, lakást keresünk. Az este a Notre Dame tornya alatt. A leghatalmasabbak a tornyok rajta. Éreztem az időt. Mint valami földalatti görgeteget éreztem a századokat, melyekből ez a tenger kincs fel-támadt. Itt éreztem meg először a múltat mint valami realitást...

Remegett az egész mindenség körülöttem. Pedig csak a Notre Dame tornya csil-lagfényben. De különben hiszen itt van az egész történelem, XVIII. századbeli raj-

zok és metszetek a kirakatban, XVII. és XVIII. századbeli könyvek a bouquinierek-nél. Csak ha a múlt realitását érzi meg az ember, érezheti a jövőjét. Először érintett meg komolyan az evolúció.

Párizs a szem országa, nem a fülé. Oh, die holde Klarheit der lateinischen Ras-sen. Tiszta színek, kirajzolt színek. — Csengő, finom túvel szúrt szavak. Plasztikusan mindent kidolgozni. Ki a napfényre. Semmi homályba hagyás, semmi elmosódottság. Tiszta, éles szóba fogni mindent. — Nem félni a napfénytől, erős színtől, éles kon-túrtól. Vissza a szóhoz! Vissza a szóhoz... El a szótól és vissza a szikrázó, éles, biztos szóhoz. Vissza a szóhoz.

Úgy felizgat Párizs, hogy az idegeim alig bírják. Azok a tűszúrás-érzések gya-koribbak mint azelőtt. Szétrobbantak a látóköröm korlátai. Új nagy perspektívák nyíltak. Itt látok először művészetet otthon. Mintha itt nőtt volna, mint egy kert-ben a fák. — Berlinben a legszebb képeknek az a melankólikus hatásuk volt mintha száműzetésben találkoztunk volna.

A Louvre remekeit sorra veszik: A Milói Vénusz. Mikor befordultunk a folyo-sójára és először megláttam olyan szívdobogást kaptam, hogy megroggyant a térdem és Zoltánba kapaszkodtam. Először tett rám szobor olyan hatást, amelyet csak a leg-nagyobb poézisok.

Crivelli, Leonardo, Van Dyck, Rembrandt, Tizian, Courbet, Monet csodálatuk tárgya. Rodin van rájuk nagy hatással. Ugyanakkor az irodalmi és zenei élet nagyjai is izgatják őket. Fölvetődik a kérdés: mi a különbség a germán és román dráma között. Mit csinál Maeterlinck és Francis Jammes. — Orosz és lengyel emigránsok-kal barátkoznak: „A lengyelek Zoltánt többre tartották mint engem” — írja. Berli-ni történetfilozófus barátai, Simmel és Gruithuisen egyidejűleg voltak velük Párizs-ban, együtt mentek a Taverne Pantheonba, ahol meztelen cocotte-ok kuplékat éne-keltek, és ezek refrénjét mindenki velük harsogta. Kodályról egy helyütt följegyz-i: — Mindenkinék szüksége van rá.

Balázs Béla még mindig bizakodik abban, hogy Kodállal együtt tud működni, és közösen írnak egy egyfelvonásos operát:

1911 júl. 26. Most pedig november 1-ig meg kell csinálnom az egyfelvonásos operaszöveget, melyet ígértem, ill. szerződésem van rá. Tegnap kigondoltam. De olyan kézenfekvő és kínálkozó ötlet, hogy attól félek másnak is fekiüdt már a kezén. Ezért baj, hogy keveset olvasok és nem nézek meg semmit. Nem tudom, mit írtak már meg. Komoly dolgoknál tudom, hogy lehetetlen, hogy ez másnak eszébe jutott legyen. Az én gyökereimből csak az én virágom nőhet ki. De ez nem gyökérből jön, ez csak játékölet és lehet, hogy másnak is felötlött?

Múlt héten Zoltánnál Edith-tel vacsorán és minap az operában találkoztam vele. Nagyon szomorú leszek mindig tőle. Valami egészen pótolhatatlan veszteséget érzek. Mert elvesztettem. (És mindig újra és újra próbálok és remélek, mert nem tudok belenyugodni.) Az ő viszonya énhozzám csak némi pietás. Neki is, Bartóknak is, az első muzsikusoknak a világon utolsó izlésük van az irodalomban. Minden kultúra híján. Sejtelmük sincs arról, hogy ki vagyok és sajnálnak érte, hogy annyira támad a kritika, mérgelődnek is rajta, de voltaképp nem érzik felháborító igazságtalanság-nak, legalább is nem olyannak, mint azt amit Béláról és Zoltánról írtak. (Kivált mióta nekik jól megy!) Én pedig nem tudok másképp, mint egy nívón érintkezni emberekkel. Hiúság ez? Lehet. De azokkal akiket nagyon szeretek, akik nagyon fontosak, kevesébbé mint másokkal. Aki nem ismeri el jussomat fájdalomhoz, keserűségemhez, hitemhez, kritikámhoz, önérzetemhez, annak szemében minden gesztu-som és véleményem szánalmas és nevetséges kell hogy legyen. De hogy Zoltán így elejtett engem (ha ugyan valaha tartott egyenrangúnak magával?!), az olyan seb az életemen, mint valamikor Eszti volt, de azt sem pótolta, hegesztette azóta más.

Felolvastam az operát Zoltánnak. Nagyobb trémával mentem fel, mint egy pre-mieremre. Azt szeretném, ha ő komponálná meg. Nemcsak azért, mert sajnálom ezt a darabot rossz muzsikusnak adni és nem tudnék Lengyel Menyhértekkel együtt dolgozni. (Mint Bartók!) Hanem azért is, mert azt akarom, hogy ő operát

írhasson és azért is, hogy új kapocs lehessen köztünk. Nem tudok lemondani róla. Valósággal félttem ettől a felolvasástól. Nem bíztam és előre szomorú voltam. De tetszett neki. Még Emmának is, sőt talán jobban. Kedve is van megcsinálni. Nagyon boldog vagyok ezért. Csak technikai nehézségek vannak. Kell-e ő Medgyaszayéknak? Zoltán azt mondja, hogy kis zenekarra nem lehet megcsinálni. Jó volna visszavenni tőlük és az Opera számára megcsinálni. De hogyan. Visszavásárolni 1000 koronáért. Erre is hajlandó volnék. Vagy most egy másik szöveget írni nekik? Idegesen irtózom ennek az új kényszermunkának a gondolatától. Nem tudom mitévő legyek. Arról semmi áron senkinek lemondani, hogy Zoltán csinálja!

Azt mondták, változtassak a szövegen, mert így nehéz lesz előadatni, túl sok az énekesnő szólólista. Érthetetlen, hogy még ilyen emberek is arra gondolnak munkaközben, hogy hogy lehet majd felhasználni az adott viszonyok között!!!

1911 nyarán egy svájci üdülőtelepre mennek együtt, két hétre. Kodály feleségére, barátságuk lazulásáért őt okolva, súlyos ítéletet mond:

1911 aug. 20-án Waidbergbe utaztunk. Zoltánnal, a feleségével és Bartók Bélával éltünk ott együtt két hétig. Magányos hegytetőn, fenyveserdő közepében, egy vászonajtóval begombolható bódében laktunk. Egész nap labdázva, tornázva, fürödve. Este ha eső esett, vizes lett a fejünk. Az élet szép volt és egészséges és azonkívül egy kezdődő, üldözött, új kultúra részesének érezhette magát az ember.

Egyébiránt különös és fontos két hét volt. A Zoltán ügyemnek, talán minden életeseeményem közül a legmisztikusabbnak végkép való elintézése volt. Szomorú világosság, de felszabadulás is. Nem fájt már nagyon. Nem kell nekem többé. Tiszta és éles szemmel láttam és az akinek láttam nem kell. Zoltán leromlott, keserű és dacos visszavonulása naivan mániákus és sok dologban otromba barbárt csinált belőle. Az intellektualizmustól és az elpuhító életmódtól való félelme vandalizmusba kergette. Kár. A legpompásabb emberi szépségek romlottak el. De a legfőbb baja a felesége. Részben ő tette tönkre. Ostoba, korlátolt és alapjában műveletlen és féktelenül önhitt. Mégis Zoltán annyira lefoglalta, hogy annak semmiféle emberi szépség lehetőségéről nem támadhatott fogalma. Nem, hogy tágitani segített volna Zoltán szellemi körét, hanem inkább korlátozta. Zoltán saját egészségének és 20 évvel öregebb felesége fiatalon tartásának mániákusa lett és ezért nem jut munkához, ez pedig keserűvé és epéssé tette. Epésség — ez az ami kifejlődött benne talán egy titkos nagy elégedetlenség folytán és ez az amit én nem bírok. Nincs többé egy közös ideánk, egy közös szándékunk sem. Emberileg pedig nem bírom többé. Minden ami van, az emlékek melankólikus halhatatlansága. Úgy vagyok vele mint egy asszonnyal akibe nagyon szerelmes voltam és valahol mégis örökre szerelmes maradtam. De a jelen napomat ki akarom tisztogatni. Csak az maradjon benne ami kell; ami máma van és ami él és nő. Kíméletlenül tisztán akarom látni. Szomorú dolog és nagy dolog valamit befejezni tudni. Mégis Zoltántól nem váltam meg keserűséggel. Most is szeretem és mindig fogom. Csak életgépezetem kerekéi közül kivettem. — Szomorú, hogy ezt tartottam leghetetlenebbnek. Mindig hittem, hogy az „út végén” találkozunk. Most is meg vagyok róla győződve, hogy Emma, a felesége választott szét bennünket. Waidberg óta pedig látom, hogy tudatosan, Emma féltékeny rám. Nem a személyemre, hanem arra az ételszélre, ételszagra, a lehetőségek és gazdagságok tengerére amit Zoltán közelébe hozok. Félti tőlem. Minden dolgok közül azonban a legkeserűbb, hogy benne is csalódhattam. Z.-hoz való szeretetem vakított meg. Most undorodom tőle. A legkorlátoltabb, és legizléstelenebb asszonyok egyike akit valaha láttam. Szegény. Egy sebesült madár csapkodása amit csinál és magával is elhitette, hogy jókedv és boldogság. De keresztül csillan a riadt félelem. Tulajdonképpen végtelenül sajnálom. De most úgy vagyok vele mint egy csúnya betegséggel, a látását mégsem bírom. Én orvos nem vagyok. — Igazságosnak kell mégis lenni: Zoltán és Bartók Béla szeretik. Ez már maga elég a kalaplevegéshez. De érthetetlen. Egy bizonyos. Hinni tudott bennük. Kitarítani mellettük és kiállni értük. — Ez előtt mindig le fogom venni a kalapom. De a személyét sikerült a waidbergi két héten megutáltatni velem. A személyes kultúrámmal együtt úgy túl rajta, hogy nem bírja többet.

Zoltánnak utolsó kötelességem lerovásaképen egy mesedráma operaszöveget akartam csinálni. Csináltam is egyet. Szépet. De Zoltán nem értette. És nem tetszett neki. A drámát mégis meg fogom írni, mert szép. Neki ha talál alkalmas más mesét, megírom azért a librettóját. Hátha akkor dolgozni fog. Ez még az utolsó kötelességem.

Szomorúan de sok múlt terhétől felszabadulva utaztam el Waidbergből. Hát ennek vége van. De még nem írtam meg értelmét. A regényemben fogom megírni Zoltánt. A „Halálos fiataltságban”. Ezt is Párisban kell megírni.

Hogy továbbra is milyen megbecsüléssel van iránta, arra jellemző egy róla adott dicsérő meghatározása: legnagyobb erénye „a hallgatás tisztelete”. Naplójába utoljára, 1918 előtt, még ezt a pár sort írja be:

1917. nov. 1. Tegnap Zoltán csellószonátáját játszotta Dohnányi és Kerpely. Utána hozzánk jöttek vacsorázni. Kodályék és Bartókék és Tango és Reinitz. Még ilyen jobbára baráti társaságban is érzem, hogy nem vagyok biztos talajon... Én csak ott vagyok én, ahol tudják, hogy ki vagyok.

A Szovjetunióból való hazatérése után, 1945-ben, Balázs Béla Kodállal fölújította ifjúkori kapcsolatait. Kettőjük életét és munkásságát áttekintve és saját hozzá való viszonyát elemezve, Kodályhoz ódát készült írni, de ennek csak vázlata maradt fenn. Ez így is szép dokumentuma iránta érzett nagyrabecsülésének és ragaszkodásának:

Nagy történelem történt mivelünk. — Mégy a te magvad mély gyökeréből. — De engem az úr szelei hajtának s lombodban néha búsan megfogódom. De én alám még nem sűrült talaj és nem tudják azt se, hogy merről fújok. Üres szélmalomkerekít hajtom, hülést és náthát okozok. — De hogyha megzúdíthatom ritkán szólaló roppant koronádat — akkor a föld, magyar föld szíve gyökere szólalt meg: az én értelmem s megoldásom melódiája. — Pillantásodnak magva nincsen és a természet törvénye nem emberi törvény. És mégis mély megnyugvás, hegyetön csillagos ég alatt. — Sziklákat cirógatsz le rólam és kérget olvasztasz, mint évgyűrűk abroncsai pattognak le rólam dermedt öregség...

Sziklákat cirógatsz le rólam
Zsongító enyhe hatalom
Hatalmasabb rengető fergetegnél
Kérget olvasztó, szelíd tavaszom.

Közli:
GÁL ISTVÁN

Bartók és Balázs Béla kapcsolatáról

Most, amikor lassan évszázadunk végéhez közelítünk, visszatekintve elejére, úgy látjuk, mintha óriások éltek volna Magyarországon a tizes évek elején. Csupa jobbára fiatal alkotó, aki sok lényeges vonással gazdagította, néha egészében meghatározta kultúránk mai arculatát. Elég, ha Adyra gondolunk. Vagy Bartók indulására a népdalgyűjtés jegyében Kodállal. Vagy a filozófus Lukács Györgyre, vagy akár Fülep Lajosra. Vagy festőink legkiválóbbjaira. És mennyi legkiválóbb akadt közöttük!

Ebbe a tizes évek elején kibontakozó nemzedékbe tartozott Balázs Béla is, aki úgy él a köztudatban, ha élete zenei vonatkozásait nézzük, mint Bartók Béla két színpadi kompozíciójának, *A kékszakállú herceg vára* című egyfelvonásos operának és *A fából faragott királyfi* című táncjátéknak szövegírója. Vagy ahogy előkelőbben hangzik: librettistája.